

УДК 94: 323.1 (477)

Самойлов Федір Олександрович (1947 р.н.). Закінчив з відзнакою історичний факультет Одеського державного університету ім. І.І.Мечникова. Кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри нової та новітньої історії ОНУ. Автор понад 100 наукових публікацій з історії Росії та України XIX – початку ХХ ст.

До питання про позицію російських конституційних демократів щодо національних прав українського народу

У статті на підставі різноманітних історичних джерел проаналізовані погляди та практична діяльність керівників партії конституційних демократів Росії щодо українського питання на початку ХХ ст., розглянутий характер та наслідки їх полеміки з цього приводу із представниками українського національно-визвольного руху.

Based on various historical sources the viewpoints and practical activity as to Ukrainian issue at the beginning of the XX century of the Russian Constitutional Democratic Party leaders are analyzed. The character and consequences of their discussion with Ukrainian National Liberation movement representatives are discovered.

З другої половини XVII ст. та до потрясінь 1917 р. так зване "українське питання" було невід'ємною частиною культурно-політичного життя Російської імперії. Уже в XIX ст. його не могли обійти увагою представники тих чи інших помітних ідейно-політичних течій, але особливої гостроти набуло це питання на початку ХХ ст. Своє ставлення до цієї проблеми виявляли й ті діячі, які виступали як прибічники демократичної, ліберальної ідеології. Найбільш відомі з них були представлени в конституційно-демократичній партії – одній з найбільш впливових російських партій початку ХХ ст. Але висловлюючи прогресивні для свого часу думки щодо шляхів подальшого розвитку Росії, взаємовідносин між державою й особою і т.п., вони майже не поширювали свої демократичні переконання на національне, зокрема українське питання.

Таке ставлення було не випадковим, на його формування наклали свій відбиток ідейна спадщина представників попередніх поколінь демократів. Наприклад, літературний критик В.Белінський – справжній "Аннібал" російського лібералізму 30-40-х рр. XIX ст., відводив Україні більш ніж скромне місце у всесвітній історії. "Історія Малоросії не належить до історії всесвітньо-людської, – писав він, – круг її тісний, політичне та державне значення її – те ж, що в мистецтві гротеск". Головну причину такого стану речей В.Белінський вбачав у тому, що українці – не-

державний народ. "Малоросія ніколи не була державою, отже, і історії, у точному значенні слова, не мала. Історія Малоросії є не більш як епізод із царювання Олексія Михайловича... Історія Малоросії – це побічна ріка, що впадає у велику ріку російської історії. Малоросіяни завжди були плем'ям і ніколи не були народом, а тим менше – державою". Спасінням України В.Белінський вважав її розвиток у рамках загальноросійської культури: "Злившись навіки з єдинокровною її Родиною, Малоросія відкриє до себе двері цивілізації, освіті, мистецтву, науці, від яких до того нездоланною огорожею розлучав її напівдикий побут її..." [1].

На початку ХХ ст. ставлення влади та й переважної частини російської інтелігенції до українського питання визначалося тим укоріненим постулатом, що "малоросійське плем'я" є частиною єдиного російського народу, а незначні культурні відмінності, притаманні, втім, тільки нижчим соціальним верствам, – всього лише далеке відлуння колишнього роздільного існування, що неминуче нівелюється поступальним розвитком загальноросійської культури.

Важливі зміни в суспільно-політичному житті Російської імперії відбулися під час революції 1905-1907 рр.: закладено основи вітчизняного парламентаризму, започатковано багатопартійність, помітно пожвавився національно-визвольний рух. Однак після поразки революції царат спромігся відібрati багато з

тих завоювань, які вибороли опозиційній йому сили в 1905-1907 рр. Повною мірою це стосувалося й прав пригноблених народів імперії, у тому числі й українського. Знову закрито українську пресу, конфісковано вже видану літературу, репресовано багатьох українських громадських діячів. Циркуляром П.Столипіна від 20 січня 1910 р. увесь український народ заражовано до “інородців”, яким заборонено мати свої національні культурно-освітні організації, “незалежно від цілей, що вони перед собою ставлять” [2].

У рапорті сенату з приводу заснування в Москві товариства ”Українська хата“ П.Столипін писав: “Хоча найближчою метою товариства і є матеріальна підтримка, але, очевидно, головною метою є культурна ціль. Між тим така ціль для української громади, з точки зору російської державної влади, здається вкрай небажаною та суперечить всім починанням, що уряд проводить щодо колишньої України. Виходячи з того положення, що три головні гілки східного слова ‘янства і за походженням, і за мовою не можуть не утворювати єдине ціле, наш уряд, починаючи з XVII століття, постійно боровся проти руху, відомого в наш час під назвою українського, що уособлює ідеї відродження колишньої України та облаштування Малоросійського краю на автономних національно-територіальних засадах” [3].

Але така шовіністична політика уряду аж ніяк не викликала у російських лібералів спроби допомогти ”інородцям“ у боротьбі за свої права. Навпаки, теоретичні та програмні установки багатьох російських демократів у цій сфері стають значно консервативнішими й цілком великороджавними. Одним з тих інтелектуалів, який займав жорстку позицію щодо ”українства“, був відомий діяч партії конституційних демократів П.Струве. Як і у В.Белінського, ця позиція різко контрастувала з його прихильністю до філософії лібералізму та демократичними поглядами з інших питань. Як і В.Белінський, П.Струве вважав, що українці не були самостійною нацією, а є лише гілкою єдиної загальноросійської нації. Отож, ніякої рівності між російською і українською культурами нема й бути не може: вони співвідносяться одне з іншим як ціле та частина. Стрижнем позиції П.Струве з українського питання була його концепція російської нації та бачення тої ролі, яку грає в процесі її консолідації ”загальноруська культура“. Росіяни, стверджував П.Струве, це не тільки великоруський етнос, не щось завершене та застигле, але “...живе культура на сила, національна стихія, що розвивається та зростає, творча нація (nation in the making, як говорять про себе американці), яка обіймає всі народи

імперії. Єдність цієї нації виникає та скріплюється, передусім, завдяки єдності культури, в основі якої лежить ”загальноросійська мова...“.

У полемічній статті під назвою “Что такое Россия?” він здійснює спробу обґрунтевати, довести правомірність гегемонії ”руської“ культури, її наднаціональний характер. П.Струве рішуче виступав проти того, аби ставити ”великоруську“ культуру в один ряд з ”малоруською“ і ”білоруською“, бо таке ”роздвоєння“ та ”розтроєння“ ”загальноруської культури“, створення середньої і вищої школи з викладанням малоросійською мовою було б, на його думку, штучною, нічим не виправданою ”колосальною витратою історичної енергії населення Російської імперії“ [4]. У полеміку із П.Струве вступив автор за псевдонімом Українець, який звернув увагу на те, що натиск російської державної влади на культурні потреби українського народу, на жаль, ”не зустрічає опору в руському прогресивному суспільстві і пресі...“, у них не виникає й думки про те, ”щоб принаймні мимохід прохопитися хоча б словом симпатії до тих нещасних малоросійських дітей, яких навчають чужою мовою. Чи не це є справжня розтрата психічної енергії!?..“ [5].

У відповідь на статтю Українця П.Струве відгукнувся публікацією ”Общерусская культура и украинский партикуляризм“, у якій розвивав думки, висловлювані й раніше, а саме – української культури ”не було, немає й бути не може“, ”її можна тільки навмисне створити“ [6]. Але чи варто це робити? Чи взагалі має майбутнє українська мова? Ці питання для П.Струве не просто нагода заперечити опонентові та згуртувати однодумців навколо своєї позиції; це, як він вважав, по-справжньому доленосні питання. ”Українському“ рухові в Росії він пропонував шлях скромного обласного розвитку. На цьому шляху малоросійська мова буде зберігатися і навіть зростати як місцева мова, як мова місцевої художньої літератури та в певних межах мова місцевої початкової школи. На цьому шляху вона зможе зберегти свої фарби, відтінки, вона буде триматися та підживлюватися у нижчих, ”народних“ верствах, де сільський, головним чином, побут ховається від всезрівняльної, всеруйнуючої зализничної, фабричної, мітингової, кафешантанної та кінематографічної цивілізації...

Але неможливо, стверджував П.Струве, поставити український рух на інші рейки та вказати малоросійській мові інший шлях, дати і цій мові громадське та державне завдання, вивести її з тихих закутків сільського побуту, де її інтимне шепотіння підслуховує народолюбний слух поетів природи й побуту, привести цю мову на політичний ярмарок, зробити

знаряддям політичної боротьби. П.Струве непокоїть перспектива створення з місцевого “побуту” та на-річчя” нової національної та всеохоплюючої культури, яка змагається з загальноруською та витискатиме її з теренів “етнографічної” України. Такий шлях, переконаний П.Струве, є надзвичайно небезпечним для єдиної “загальноруської культури”, особливо “якщо інтелігентська “українська” думка вдарить у народну масу та запалить її своїм “українством” – величезним та нечуваним розколом руської нації, що стане справжнім державним та народним ліхом...” [7]. Рекомендації П.Струве в цій ситуації однозначні: “Російська прогресивна громадська думка повинна енергійно, без усяких вагань і пом’якшень, вступити в *ідеїну* боротьбу з “українством” як з тенденцією послабити і почести навіть усути велике надбання історії – загальноруську культуру” [8].

Однак з цього приводу існували й інші точки зору. Наприклад, В.Жаботинський – єврейський громадський діяч, публіцист, один з опонентів П.Струве писав: “Ми... передбачаємо тільки одну з двох можливостей, – чи в Росії ніколи не буде свободи та права, чи кожний з нас свідомо використає свободу та право, передусім, для розвитку своєї самобутності національної особистості... Чи Росія піде шляхом національної децентралізації, чи в ній неможливо буде жодна з основ демократії, починаючи із загального виборчого права. Для Росії прогрес та Nationalitätenstaat – синоніми, і всяка спроба перескорочити через цю істину, утвердити в державі міцний порядок наперекір волі та свідомості трьох п’ятих населення кінчиться крахом”. Така думка “і н о р о д ц і в ”, п і д с у м о в у в а в В.Жаботинський, “... а хто правий – відповість майбутнє” [9].

Таким чином, російські ліберали пропонували будувати майбутнє свого власного, “великоруського” народу на принципах демократії, свободи, рівності, і в цьому вони були достатньо прогресивними діячами, але щодо долі українського та інших “недержавних” народів ці принципи відкидалися, визнавалися неприйнятними, навіть шкідливими. Все це, на жаль, підтверджує правоту С.Петлюри, котрий на сторінках часопису “Українська життя” назначав: “Зовнішнім показником дедалі більшої сили українства є дедалі більше цікавлення його націоналістичними колами Росії” [10]. Така позиція неминуче вела до погіршення стосунків між російськими лібералами та діячами національно-визвольних рухів, у тому числі й українського, які дедалі частіше усвідомлювали, що “очікувати від великоросів енергійного активного захисту вимог інородців було б

найвно” [11].

У 1912-1914 рр. національно-визвольний рух суттєво активізувався. В Україні ще більш помітну роль стали відігравати політичні партії, просвітницькі та культурні товариства. З 1912 р. у Москві став видаватися часопис “Українська життя”, на сторінках якого нерідко з’являвся виклад програмних положень українських політичних партій, відомих громадських діячів. Напередодні виборів до IV Думи часопис оприлюднив виборчу платформу українських лібералів. Її основні положення зводилися до таких вимог: 1) запровадження в місцевостях з українським населенням викладання українською мовою в початкових школах; 2) запровадження в тих же місцевостях викладання української мови, літератури, історії та українознавства як обов’язкових дисциплін у середніх та вищих навчальних закладах; 3) допущення вільного вживання української мови у церкві, суді та всіх інших громадських установах в Україні; 4) скасування надзвичайних митних перепон щодо закордонних видань російською та українською мовами [12].

Вимоги, як бачимо, були досить помірними, обмежувалися рамками культурно-національної автономії. Але тільки така платформа дозволяла українським лібералам укласти передвиборну угоду з лібералами російськими. Проте, якщо для росіян це був той максимум вимог української сторони, який вони ладні були підтримувати у IV Думі, то для українських діячів це був мінімум їхніх бажань, на який вони погоджувалися на даному етапі заради тимчасового блоку з найбільш впливовою опозиційною владі партією – кадетами. У той же час М.Грушевський, його однодумці розуміли, що конституційні демократи, будучи у більшості своїх великоруськими націоналістами, ніколи не погодяться на задоволення їхніх вимог не тільки про федерацію, а й про національно-територіальну автономію України.

Проте та обставина, що серед кадетів було чимало діячів, які хай і не поділяли повною мірою поглядів українських лібералів, але все ж посідали більш гнучку, виважену позицію щодо національного питання, ніж офіційна влада, – саме це й уможливлювало тимчасовий союз, діалог та компроміси заради спільногого протистояння царату. Відчувалася потреба у зустрічі представників російських та українських конституційних демократів для більш глибокого з’ясування позицій обох сторін, а можливо й домовленості щодо спільних дій. Пропозицію про таку зустріч ще в грудні 1912 р. висловив О.Погодін. “Мені здається – зазначив він – що обговоривши спокійно та з достатніми

даними в руках питання російсько-українських відносин, ми роз'їхалися б не ворогами, а друзями та союзниками” [13]. Але цей добрий намір майже рік лишався тільки наміром. Головна причина – відсутність єдності з національного питання в самій кадетській партії. Лідери кадетів небезпідставно побоювалися, що оприлюднення поглядів представників правого крила партії не тільки не допоможе, а навпаки завадить їм у передвиборній кампанії.

У той же час недоцільно було знехтувати підтримкою українських лібералів. 7 жовтня 1913 р. така зустріч все ж таки відбулась. На неї було запрошено представників київського комітету І.Полторацького, Е . Ш о л ь п а , Ф . Ш т е й н г е л я , В . К о с и н с ь к о г о , М . В а с и л е н к а та М.Могилянського. Лідери київських кадетів виклали свою платформу з українського питання, висловили низку критичних зауважень на адресу представників правого крила кадетської партії, висунули певні вимоги. Заперечуючи звинувачення в сепаратизмі, Ф.Штейнгель заявив, що вони праґнуть лише того, “щоб на Україну дивилися як на область, що має таке ж право на автономію, як і Польща. Ми намагаємося через автономію перейти до національного буття. Домінуюча роль в автономній українській області повинна належати українцям, але й інші національності не повинні пригнічуватися. Для нас, крім загальнодержавних свобод, необхідна свобода мови. Без цього неможлива пропаганда в селянських масах” [14].

Однак великоруські кадети категорично не погоджувались із своїми українськими колегами. “За вимогами моменту, – заявив П.Мілюков, – зараз своєчасно говорити про розширення прав самоврядування, але не проголосувати національну автономію” [15]. Ще категоричніше висловлювався П.Струве, який заради ліквідації загрози розвалу “єдиної і неподільної” фактично закликав уряд діяти за випробуваним принципом “divide et impera”, вважаючи, що саме тоді окрім претензії “недержавних” народів “можуть бути протиставлені одне другому, і таким чином краще за все може бути паралізована їхня відцентрова сила” [16].

Дискусія між великоруськими та українськими лібералами продовжилася на сторінках періодики. Часопис “Українська життя” поширив спеціальну анкету, що дозволяла з’ясувати ставлення російських кадетів до українського питання. Вона засвідчила, що демократизм представників цієї партії зникав, як тільки поставала вимога автономії України. “У найближчий час, – писав у своїй відповіді на анкету Д.Шаховський, – я вбачаю найприйнятнішу форму

погодження загальнодержавних та місцевих національних вимог у широкому розвитку місцевого самоврядування, тобто в утворенні певних обласних адміністративних центрів та наданні повної свободи національним проявам у всіх галузях культурного життя” [17].

З метою узгодження позицій П.Мілюков на початку лютого 1914 р. відвідав Київ та взяв участь у низці нарад та зустрічей з представниками українських національних організацій. Виступивши по поверненні перед активістами кадетської партії, П.Мілюков повідомив, що під час переговорів з українськими діячами національного руху було заслушано 11 доповідей. Особливо гостре 6-годинне обговорення викликала доповідь М.Грушевського “Сепаратизм та федерація”, у якій, з одного боку, висловлювалася згода відмовитися від вимоги “самостійної України”, а з іншого – наполягалося на федеративному устрої російської держави, правда, визнавалося, що вимога федерації є справою майбутнього, а на поточний момент реальним гаслом вважалася вимога національно-територіальної автономії України. Така позиція української сторони в цілому задовільняла російських кадетів. Виступаючи 19 лютого 1914 р. в IV Думі з приводу заборони урочистостей на честь 100-річчя з дня народження Т.Шевченка, П.Мілюков заявив, що конституційно-демократична партія ніколи не підтримає гасло федерації і тому не має нічого спільного з позицією федералістів-автономістів. Єдине, на що кадети можуть погодитись, це визнати обґрутованими вимоги українців у межах культурно-національної автономії [18].

Зміст виступу П.Мілюкова викликав невдоволення з боку українських кадетів, лідери яких стали наполягати на переговорах з ЦК кадетської партії, а не з окремими її представниками. П.Мілюков, розуміючи необхідність уточнення за таких умов позиції партії в національному питанні, підтримав ідею такої зустрічі, щоб домовитися з українцями щодо законопроектів ”про мову в початковій школі і в суді та про кафедри українознавства у південних університетах” [19]. Якщо ж українці ”будуть демонстративно наполягати на своїх вимогах, – зуважив він, – то від них доведеться відокремитися”. Зустріч була призначена на 24 березня 1914 р. [20].

17 березня 1914 р. відбулося пленарне засідання кадетської партії, яке стало свого роду “репетицією” перед зустріччю з українцями, “ревізією” дій ЦК партії з національного питання. На ньому П.Мілюков ще раз підкреслив, що, власне, він “вважає саму по-

становку питання про федераційний зв'язок України з Росією хибно і буде боротися проти неї", що в основу угоди з українською стороною слід покласти визнання "тільки права національно-культурного самовизначення та виконання чергових задач: свободи мови у школі та суді, облаштування відповідних кафедр і т.п." [21]. Далі П.Мілюков повідомив, що після його виступу в Думі відбулася друга зустріч з українцями, що вони вимагають як мінімум національно-культурної автономії України "з окремими провінціями, із своїм бюджетом, військом і т.п.". У результаті обміну думками учасники засідання ухвалили рішення, яким зобов'язали П.Мілюкова розтлумачити українцям, що "в питанні національних вимог к.-д. не можуть піти далі визначені програмою партії межі і тому в сучасних умовах можливо говорити лише про національне самовизначення та широке обласне врядування, можливо, з певними місцевими особливостями" [22].

Буквально напередодні зустрічі з українською стороною, а саме 23 березня 1914 р., національне питання опинилося в центрі уваги кадетської партійної конференції. Ініціатором постановки цього питання виступив М.Некрасов, котрий піддав гострій критиці пасивну, оборонну щодо урядової політики тактику думської фракції партії. Але досить поміркована позиція М.Некрасова викликала гостру реакцію з боку більшості членів ЦК партії. Проти постановки та вирішення національного питання на підставі гасла "Право на політичне самовизначення" виступив Ф.Кокошкін. На його думку, такий підхід "може бути розтягнутий до союзу держав включно, ... політичне самовизначення не може бути визнано можливим ще й тому, що багато національностей переплутані на одній території" [23].

Інформація про березневу конференцію кадетської партії була опублікована у пресі і викликала нейднозначні оцінки. В.І.Ленін – лідер більшовиків, який на тому етапі, аби привернути на свій бік якомога більше союзників, пропонували шляхи дійсно справедливого, демократичного розв'язання національного питання, що було "забуто" ними після захоплення влади, так оцінив виступ Ф.Кокошкіна: "Точка зору Кокошкіна – це точка зору великоруського ліберально-буржуазного націоналіста, який відстоює привілеї великоросів (хоча вони – меншість у Росії), відстоює пліч-о-пліч з міністерством внутрішніх справ... ось у чому суть, ось у чому корінь справи" [24].

Узагальнюючи думки однопартійців, що висловлювалися на конференції, П.Мілюков заявив: "Досягнення національностями навіть цих прав, які

зазначені в 24 параграфі програми к.-д., прав на культурне самоврядування, – є завданням на багато років. І якщо бажають діла, а не декларацій, хай не перевантажують нас широкими вимогами, ...щоб не було знову катастроф. Адже катастрофа 1907 р. стала не тільки результатом широти нашої програми, а й наслідком настирливо розповсюджуваного наклепу, на чебто ми збираємося ділити Росію на частини" [25].

Ці підходи до розв'язання національного питання яскраво виявилися в ході зустрічі з українськими національними діячами на засіданні ЦК партії кадетів 24 березня 1914 р. У своєму виступі на цій зустрічі П.Мілюков, погодившись з вимогою українців про надання кожному народові права на культурне самовизначення, категорично висловився не тільки проти федерації, а й проти національно-територіальної автономії. Він відзначив, що в сучасних умовах "достатньо зупинитися поки на визнанні необхідності широкого самоврядування". Відразу ж після виступу П.Мілюкова слово взяв М.Грушевський, котрий спробував пояснити членам кадетського ЦК ставлення української сторони до перспективи реформування державного устрою Росії на засадах федерації та автономії. "Широка постановка питання, – підкреслив він, – потрібна була і для поінформування громадської думки про дійсні потреби українства, і для з'ясування ставлення великоруських прогресивних елементів до цих потреб". На даний же момент "центр ваги політичної програми українських партій – в автономії". І якщо партія кадетів "усвідомлює серйозність цього постулату українців, це, безумовно, аж ніяк не зобов'яже її включити автономію України у свою найближчу програму. Важливо поки що лише принципове визнання". З цієї точки зору, відзначив М.Грушевський, промова П.Мілюкова в Думі була "ударом у спину дружньої сторони...".

Виступаючи услід за М.Грушевським, інший представник українських лібералів Е.Шольп заявив – якщо кадети висловлюватимуться проти гасла федерації, то кадети Південно-Західного краю вийдуть зі складу партії. Після виступів українців слово взяв Ф.Кокошкін, який відзначив, що слід взагалі "облишити питання про федераційний устрій Росії, а вести мову лише про автономію". При цьому він зауважив, що "і це питання не з тих, які стояли б на че рзі найближчого дня". Відзначивши, що в даний момент "обмежитися одною лише українською автономією не вдасться", бо зараз же з'являться із своїми вимогами й інші групи, Ф.Кокошкін підкреслив, що за такої широкої постановки національного питання партія кадетів потрапила б в критичну ситуацію. "Результат буде очевидний: загибель загрожуватиме

з двох боків – чи там, на окраїнах, вийдуть з партії, чи тут, у центрі. Якщо питання щодо національної автономії будуть поставлені конкретно, то в найближчий наступний момент визвольний рух зазнає неминучого краху, тому що неминучими будуть зіткнення між самими недержавними народами... Важко примушувати національні групи утримувати всередині себе прагнення до автономії...".

Подальші виступи українських лібералів продемонстрували, що вони прекрасно зрозуміли позицію кадетського керівництва. Так, М.Славинський відзначав, що якщо у 1905 р. 24-й параграф кадетської програми задовольняв усіх, то тепер “уже з’ясувалося, що політична свобода пануючої народності може поєднуватися з повним запереченням прав народностей недержавних”. Якщо кадети не підуть назустріч національним течіям, наголосив далі М.Славинський, то “ці течії підуть боковими річищами, несприятливими як для партії, так і для справи свободи Росії”. М.Грушевський, що виступив за ним, підкреслив: “Українці зміни програми к.-д. не вимагають, але будь оброблені, якщо з вуст діячів партії в Державній думі... заявлено буде про готовність працювати для автономії України та ті ж думки відбиті були б у близькій до партії пресі. Для українців важливо отримати відверті запевнення у співчутті українській автономії. Якщо к.-д. у цьому відмовлять, то українці змушені будуть шукати в інших думських групах ораторів, які б ставили їх вимоги”.

Однак великоруські кадети вперто стояли на своєму. П.Мілюков, бажаючи остаточно підбити підсумки дискусії, заявив, що взагалі не слід торкатися питання про автономію України, якому він “особисто симпатизує”, але як “відповідальний політичний діяч” не може поставити його у порядок денежий. “Краще хай зазнають краху деякі надмірні вин-

моги та надії українців, – заявив він, – ніж партія к.-д. візьме на себе несвоєчасні та непосильні завдання; самозбереження вимагає від к.-д. не виходити за певні межі” [26].

Таким чином, з’ясування стосунків відбулося. Українська сторона в черговий раз переконалася в тому, що не слід живитися надіями на підтримку їхніх вимог з боку великоруських лібералів. Навіть представники кадетів, які претендували на готовність та здатність усунути з соціально-економічного та політичного ладу Росії кричуці пережитки минулого та повести країну шляхом демократії і прогресу, які запевняли у своїй прихильності європейським цінностям, у національному питанні лишалися на позиціях великороджавного націоналізму. Як і більшість сучасних російських політиків, ліders кадетів вважали, що без України не буде й великої Росії, тому вони десь завуальовано, десь відкрито, однак однозначно висловлювалися проти надання українському народові не тільки права на федерацію, але навіть і на автономію в рамках Російської імперії.

Короткий огляд поглядів деяких вищепойменованих російських громадських і політичних діячів початку ХХ ст. щодо України, національних прав її народу, на наш погляд, дає можливість краще зрозуміти деякі підходи до розв’язання російсько-українського спору, який триває до сьогодні, усвідомити, що, як у минулому, так і в наш час, існує два головних шляхи вирішення складного, делікатного національного питання – або імперія з притаманним їй “наведенням конституційного порядку” силою зброї та репресій, і в такому разі несвобода і самого російського народу, або свобода народів – і сусідніх, і тих, що входять нині до складу Російської Федерації – на основі їхньої суверенності й рівноправності. Лише на другому шляху знаходиться порятунок Росії, запорука її демократичного розвитку.

Література

1. Торбаков И. Будущее ответило, кто прав // Слово. – 1995. – 9 июня.
2. Киевские вести. – 1910. – № 31.
3. Рада. – 1911. – № 52.
4. Струве П. На разные темы // Русская мысль. – 1911. – № 1. – С. 187.
5. К вопросу о самостоятельной украинской культуре: Письмо в редакцию // Русская мысль. – 1911. – № 5. – С. 141-142.
6. Струве П. Общерусская культура и украинский партикуляризм: Ответ Украинцу // Русская мысль. – 1912. – № 1. – С. 72.
7. Ibid., c. 84-85.
8. Ibid., c. 86.
9. Жаботинский В. О русском либерализме // Украинская жизнь. – 1912. – № 7/8. – С. 47-55.
10. Петлюра С. О переоценке // Украинская жизнь. – 1913. – № 1. – С. 13.
11. Жаботинский В. О русском либерализме // Украинская жизнь. – 1912. – № 7/8.- С. 47-55.
12. Украинская платформа // Украинская жизнь. – 1912. – № 4. – С. 83.
13. Погодин А. Необходимость украинской программы (Письмо в редакцию) // Украинская жизнь. – 1912. – № 12. – С. 93.
14. Державний архів Російської Федерації (далі – ДАРФ), ф. 523, оп. 1, спр. 245, арк. 126.
15. Ibid., арк. 130.
16. Струве П. Политические оценки и перспективы // Русская мысль. – 1913. – № 13. – С. 4.
17. Шаховской Дм. Ответы на анкету "Украинской жизни" // Украинская жизнь. – 1913. – № 11. – С. 27.
18. Государственная дума. Четвертый созыв: Стеногр. Отчеты. – Сес. 2. – Ч. 1. – СПб., 1914. – Стб. 908.
19. ДАРФ, ф. 523, оп. 1, спр. 31, арк. 112-123.
20. Ibid., спр. 245, арк. 174.
21. Ibid., арк. 185 зв.
22. Ibid., спр. 16, арк. 9.
23. Ibid., арк. 11 зв. – 12.
24. Ленін В.І. До питання про національну політику // Повн. зібр. тв. – Т. 25. – С. 66.
25. ДАРФ. – Ф. 523, оп. 1, спр. 16, арк. 24 зв.
26. Ibid., спр.31, арк.124 зв. – 143 зв., 151 зв.

Стаття надійшла до редколегії 05.03.2001